

Теріологія в Національному природничому музеї України крізь призму його теріологічних колекцій

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ, Україна)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Theriology at the National Museum of Natural History of Ukraine through the prism of its mammal collections. — A review is provided on the history of theriological research at the museum over the last 100 years, with a focus on the formation and development of the collections. The history begins with the collections of the Natural History Section of the Ukrainian Scientific Society, which in 1921 evolved into the collections of the Zoological Museum of the All-Ukrainian Academy of Sciences, which in 1934 was transformed into the Zoobin and, following a series of ‘intermediate’ institutions between 1939 and 1998, eventually became part of the NMNH. The collection is shared between several departments, including the departments of zoology (the main collection), palaeontology (fossils and the osteological collection of recent species), and geology (separate specimens). Information is provided on the collection’s growth over time. The collection is estimated to comprise around 20 000 recent specimens and an innumerable (possibly up to 100 000) number of fossils, especially isolated teeth of small mammals. Information on key researchers are provided, and the prospects for the collection’s development are discussed.

Вступ

До 100-річчя першого огляду колекцій Зоомузею ВУАН, що стали основою сучасних колекцій ННПМ [Каравасв 1926]

Історія академічного зоомузею сповнена численних перебудов, колізій, злетів і занепадів. Її у стосунку до теріологічних зібрань розглянуто автором в огляді теріологічних колекцій Києва за останні два століття [Загороднюк 2022a], в огляді визначних колекторів давніх часів [Загороднюк 2015a] і за всю історію [Загороднюк 2024a], в розвитку та в історіях окремих славнозвісних колег, зокрема Всеволода Великанова [Загороднюк 2013b], Бориса Вальха [Загороднюк & Пархоменко 2018], Миколи Шарлеманя та Євдокії Решетник [Коробченко 2016; Загороднюк 2021]. Розглянуто і внески багатьох інших, що представлено в серії нарисів про колег-теріологів у спеціальних випусках Теріологічного бюлетень № 14 та 15 [Загороднюк 2022c–d] і додатково у подальших його випусках № 16–17. Історія теріологічних колекцій ННПМ дотепер розглядалася лише в загальних рисах (зокрема у першій з цитованих праць) і заслуговує на спеціальну увагу.

В цій праці розглянуто в історичному розрізі основні віхи у створенні й розвитку колекцій та експозиції Національного науково-природничого музею НАН України, їх формуванні та дослідженнях.

1. Історична довідка

Матеріалів щодо розвитку академічних музеїв вкрай небагато, і вони носять або суто формальний характер [Мазурмович 1972], або зосереджені переважно на аналізі найдавніших етапів історії, які додають установі ваги [Підоплічко & Щербак 1969], або є передовсім урочистими присвятами [Манило 1999]. Найповнішим аналізом, проте без палеонтологічних колекцій, є огляд С. Погребняка з кол. 2010 р. [Погребняк *et al.* 2010], а згодом, з урахуванням палеонтологічних зібрань, аналізом різних періодів історії та шляхів міграцій колекцій — огляд автора «Зоологічні музеї та теріологічні колекції в Києві останніх двох століть» [Загороднюк 2022a].

Вжиті скорочення: ЗМАН — Зоологічний музей ВУАН, ІГН — Інститут геологічних наук НАН України; ІЗАН — Інститут зоології АН УРСР, ННПМ — Національний науково-природничий музей НАН України, ЦНПМ — Центральний науково-природничий музей АН УРСР.

1.1. Статуси і назви музею

Музей багаторазово змінював свої назви і підпорядкування, що розглянуто окремими працями [Загороднюк & Очеретна 2019; Загороднюк 2022a]. Започаткований як колекція УНТ та ОТК (роки не відомі, порядку 1908 р.), він перейшов до новоствореної УАН у 1918 р. [Погребняк *et al.* 2010] і остаточно оформився у 1921 р. як Зоологічний музей ВУАН (разом зі створенням ВУАН). У ті ж роки формувалися й колекції палеонтологічні, які були частиною Національного геологічного музею, в рамках якого було сформовано Інститут геологічних наук (нині окрема установа). Відомо, що серед кабінетів НГМ одним із чотирьох відділів був відділ палеонтології, а в його колекції входили «наукові матеріали з Геологічного та Мінералогічного Кабінетів Київського Інституту Народної Освіти» [Ернст 1930: 197–198].

У 1934 р. процесі реорганізації ВУАН і створення спочатку «циклів», а потім й інститутів, у т.ч. «біозоологічного», музей трансформовано у згаданий «Зообін» після дорошування до музею низки інституцій, серед яких мікробіологи, анатоми, гідробіологи¹. В цей період музей діяв як «музейний сектор» Зообіну з кількома відділами (хребетних, безхребетних, палеозоології, паразитології, експозиція) [Загороднюк & Очеретна 2019], а по мірі виокремлення незоологічних підрозділів у самостійні інститути був знову трансформований в нову інституцію — Інститут зоології (1939), проте проіснував так лише два

¹ Як приклад, у 1931 р. установа (чи то цикл) мала дуже складну назву, представлена, зокрема, у звіті УАН: «Катедра експериментальної зоології з Біологічним Інститутом, Зоологічним музеєм та Дніпрянською біологічною станцією» [Сохань 1998: 216].

роки, і в 1941–1944 рр. вже існував у двох іпостасях — в евакуації (Уфа) як відновлений Зообін та на місці (в Києві) — як Інститут захисту рослин (про історію див.: [Загороднюк 2021, 2022a]).

Нова доба в існуванні музею почалася у серпні 1966 р., коли було ухвалено постанову Ради міністрів про створення Музею природи [Погребняк *et al.* 2010]. Відтоді послідовно велася політика на створення Національного музею, за зразком багатьох країн, і 1967 р. створено ЦНПМ як асоціацію кількох музеїв, належних до різних установ. Зоологічний і палеонтологічний музеї були при ІЗАН, де відповідні відділи носили «музейні» назви (напр., «відділ фауністики і систематики хребетних і зоомузею» [Загороднюк & Очеретна 2019]). У грудні 1996 р. його перейменовано на ННПМ.

Ця остання зміна мала кадрову складову — до музею було переведено з інших установ (зокрема з ІГН та ІЗАН) «музейні» відділи, зокрема зоологічний і палеонтологічний². На час переводу це були фактично герпетологічний і палеотеріологічний відділи, які слідом посилили новими кадрами. До 2015–2019 рр. відділи ННПМ продовжували називатися «музеями» [напр., Маніло & Мовчан 2019], проте згодом позначення «музей» залишено на експозицією, а наукові підрозділи остаточно стали іменувати «відділами».

1.2. Періоди злетів

Одним з найважливіших установчих періодів існування музею, надто його зоологічної частини (без палеонтології) став період 1930–х років, коли відбувалося інтенсивне поповнення колекцій як власними зборами науковців, так і залученнями інших колекцій [Загороднюк 2015a, 2022a, 2023, 2024a]. Період тогочасного злету красномовно ілюструє графік числа теріологічних публікацій в «Збірнику праць Зоологічного музею» (рис. 1).

Одним із найяскравіших періодів розвитку музею став повоєнний час, коли створювали і розбудовували ЦНПМ (1965–1975 рр.). В ті роки для розвитку експозиції і фондів музею було споряджено значну кількість дальніх експедицій — на Кавказ, до Середньої Азії, на Далекий схід, Забайкалля тощо [Погребняк *et al.* 2010], годі казати про Крим, Карпати чи Степ.

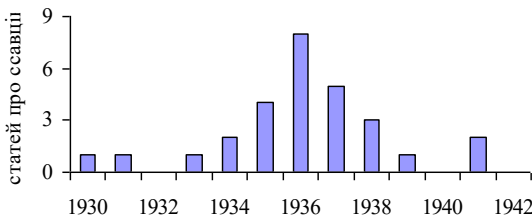

Рис. 1. Динаміка кількості теріологічних публікацій в «Збірнику праць Зоологічного музею» як офіційному виданні ЗМАН та центральному зоологічному виданні України у 1926–1941 роках [за: Загороднюк & Годлевська 2008].

² За Статутом музею, «Згідно з постановою Президії НАН України від 05.03.2008 [...] до складу ННПМ на правах відділів увійшли [...] зоологічний та палеонтологічний музеї.» (URL).

Період 1960–1990-х років став часом найбільшого злету, зокрема й завдяки кадровому наповненню музею високопрофесійними фахівцями, яких тепер немає і рівень яких тепер є недосяжним.

У цей період і до початку 2000-х тут працювали визначні дослідники, які були одночасно і науковцями, і колекторами, і препараторами, і музеологами [Загороднюк 2022а, 2024а]. Власне, саме ними на всі 90% були створені і експозиції, і наповнені фонові колекції. Звісно, деякі давні колекції, надто остеологічні, довоєнного періоду були і дотепер мають значення, проте період ЦНПМ став основою формування найбільш цінних зібрань, як за таксономією, так і за географією. Це повною мірою стосувалося і неонтологів («зоологів»), і палеонтологів. І це мало своє віддзеркалення не тільки в колекціях, але й у дослідженнях, включно з дисертаціями та монографіями. Особливо потужний ріст дисертаційних і монографічних здобутків показали палеотеріологи на чолі з тогочасним головою Українського теріологічного товариства В. Топачевським [Смельянов & Загороднюк 2020; Рековець 2022].

Це був найбільш потужний за доробками, матеріалами, іменами період, проте вже у 1999 р., при підведенні підсумків 80-річної історії ЗМ (тепер у складі ННПМ) все описувалося фактично в минулому [Манило 1999]. Потужний період розвитку палеонтології (а по суті палеотеріології) в ті ж роки так само згасав, а зі смертю В. Топачевського (1930–2004) остаточно занепав. Наразі сумарно на два відділи зоологічного блоку ННПМ (неонтологічного і палеонтологічного) працюють лише три теріологи і одна археолог.

Отже, почавшись з кількох потужних дослідницьких груп 1920–1940 і 1950–1990-х рр., в яких тільки знаних колекторів сучасних ссавців було 26 [Загороднюк 2015а, 2024а] (це без оцінки внесків палеонтологів)³, і майже стільки ж дослідників, музей за останні роки втратив фактично всі здобутки. І це мова тільки про п'ять базових складових — щодо великих експедицій, нових колекцій, підготовки нових кадрів, нових досліджень, монографій. Мова не йде навіть про таксидермічну майстерню, лабораторію колагенового аналізу або кабінет зберігання пасток і рушниць. Нині дослідницька діяльність тримається переважно на давніх колекціях та їх ревізіях.

1.3. Фактор товариства

Важливим фактом ж те, що при музеї діє Українське теріологічне товариство (УТТ), очільниками якого в різний час були науковці саме музею (вкл. з періодом його підпорядкування ІЗАН) — І. Підоплічком, В. Топачевським, І. Смельяновим [Загороднюк 2022б]. Завдяки цьому ссавці завжди залишалися

³ Особливістю палеонтології є те, що самі дослідники і є в нормі колекторами, оскільки такі матеріали вимагають надвисокої кваліфікації при зборі, проте не вимагають роботи з перетворенням трупів у зразки (як не раз іронічно зауважували автору місцеві колеги-палеонтологи, «наші миши здохли мільйон років тому, а твої вчора»).

однією з пріоритетних груп. Фактично їм присвячено три з чотирьох великих експозиційних зал музею, проте й в інших частинах вистачає «теріологічних діорам, як в центральному коридорі, так і в залі птахів.

Саме ссавці становили ключову групу уваги у палеонтологів, яких одночасно на теріологічному напрямку працювало порядку 10 осіб (на пам'яті автора — Н. Корнієць, О. Короткевич, Т. Крахмальна, В. Несін, А. Пашков, Л. Рековець, В. Свистун, Ю. Семенов, О. Скорик, В. Топачевський), а також численні аспіранти (Д. Іванов, В. Логвиненко, М. Синиця, О. Стадник, А. Старкін, та ін.). Власне, у відділі палеонтології і базувалося УТТ, де ріс і автор, будуючи там щонайменше 2–3 рази на тиждень.

Зоологічний відділ в цьому помітно поступався, і основними його промо-торами були в останні 30–40 років лише кілька фахівців, передусім Л. Шевченко (40 років роботи в музеї) та О. Зиков, а з 1997 р., а далі епізодично (по 5–7 років) — автор, Л. Садовнича, О. Дроботун та Є. Юлюра. Остання колега наразі — завідувач відділу зоології ННПМ, а активним теріологом є лише один — Д. Лазарев, який восени 2025 р. захистив дисертацію, важливою складовою якої стало вивчення мінливості краніальних ознак чужорідних видів ссавців зі складу фауни України [напр. [Lazariev 2024](#)].

Про наукові доробки більшості з названих колег з числа палеонтологів та неонтологів і їхні внески у розвиток колекцій музею є нариси у 14–15 випусках *Novitates Theriologicae*, в яких розкрито особливості досліджень і наведено відповідні бібліографічні довідки. Важливим було і є те, що кожний із названих дослідників по суті був не тільки науковцем, але й колектором і куратором відповідної частини колекції⁴. Це повною мірою стосується палеонтологів і значною — «зоологів», які мають більш широкий спектр кураторство (звичайно в усі періоди — один куратор на всю колекцію).

2. Обсяги і динаміка колекції

2.1. Фондові колекції та експозиція

Формально найбільшою цінністю є експозиція, проте важливі матеріали для вивчення таксономії й мінливості (типи, топотипи), фауністики і біогеографії (ваучерні зразки) та низки інших напрямків досліджень зберігаються у наукових фондах. Формування фондів — це тривалий процес, проте саме фондові колекції дозволяють накопичувати матеріал, необхідний не тільки для його прямих досліджень, але й для порівнянь. Накопичення матеріалів дозволяє формувати вибірки для груп, видів чи типів зразків, які є рідкісними, і

⁴ Через це виникали й проблеми. Зокрема, коли у 2015 р. автор спільно з двома колегами взявся за пошук окремого зразка, що був в остеологічній колекції зайців, з'ясувалося, що всю цю колекцію ще на поч. 2000-х вивезено до Відділення морської геології НАНУ, і ніхто її повертати не збирається через конфлікт «володаря» колекції (І. Топачевського) з окремими науковцями музею, а керівництво музею тільки розвело руками: це було поза їхніми повноваженнями.

колекції, накопичені упродовж тривалого часу і з великих територій, стають основою для вивчення природного різноманіття. Останнє, на переконання автора, є однією з ключових задач природничих музеїв.

У цьому полягає фундаментальна відмінність експозиції та фондів, і ННПМ — один із найбільших за обсягами фондів природничим музеєм України, як серед академічних, так і університетських. Значною мірою це забезпечували кілька процесів, у т.ч.: (1) прямі експедиційні збори, (2) обміни колекціями, (3) передачі «робочих» колекцій фахівців, (4) активний пошук і перевезення місцевих колекцій (зокрема із заповідників, вузівських чи краєзнавчих «музеїв»), (5) викуп відомих приватних колекцій, (6) рятування занедбаних колекцій, що залишалися після реорганізацій установ, (7) подарунки колекцій (як от трофеї генерала Білоножка [Карамаш 2019]). Приклади всіх цих типів поповнення наукових фондів музею відомі в історії теріологічних колекцій ННПМ. Як приклад, у 1930-х роках Є. Решетник (і частково І. Підоплічко) доклала чимало зусиль для збирання різних занедбаних колекцій з різних куточків України, про що збереглося чимало й наказів на такі відрядження [Загороднюк 2025].

Одним зі зворотних процесів, який робився, як і все інше, «на браго», стала роздача колекцій, започаткована в повоєнний час тодішнім керівником «зоомузею» М. Воїнственським. Ця сумна сторінка історії до певної міри були пов'язана з бажанням керівника прилаштувати матеріали по профільних відділах, щоби вони не лежали «мертвим вантажем» (тим паче, що в ті роки «музеєм» фактично називали лише експозицію). Відповідно, було роздано фонди і ентомологам, і іхтіологам, і палеонтологам, і морфологам, і навіть гістологам. Очевидно, що теріологічні колекції зазнали значного «дерібану», наслідки якого ще будуть проблемою довгі роки.

Мали значний вплив на стан і формування фондів і внутрішні «міграції» колекцій. Зокрема, відомо, що станом на 1941 р. мокрі фонди були на першому поверсі музею [Онищенко 2007: Звіт 1941⁵] (нині там відділ археологічний музей), після формування сучасних зоологічних зал у 1965–1967 [Маніло & Мовчан 2019] відбулася міграція зоологічного відділу на четвертий поверх, розбивання перегородок, створення зали ссавців у відділі зоології (поверх 3). У 2010-х роках колегами були «розкопані» давні згадані далі «чорвоні» дурнали і численні занедбані колекції, включно з кажанами, комахоїдними і гризунами (див. далі). Попереду ще нові «розкопки» у подіумах і на горищі.

Експозиція в окремих своїх частинах також несе високу наукову цінність. Наприклад, всі великі кістяки ссавців (бики, кити, олені, дейнотерій) змонтовані саме в залах. Загалом всі великорозмірні об'єкти закономірно потрапляють на експозицію, і це не обов'язково визначні зразки таксидермії, інколи це

⁵ «Звіт Комісії контрольно-інспекційного відділу Київської міської управи про результати обстеження стану УАН. 29 грудня 1941 р.» (с. 456–461).

просто ізольовані кісткові рештки, що мають визначну не тільки наукову, але й експозиційну цінність. Деякі зразки при тому важливі не лише як зоологічні, але й як геологічні або й археологічні.

2.2. Динаміка наповнення

Оцінити фактично можна тільки обсяги рецентних зборів і порівняльних колекцій. Викопні матеріали важно облікували, оскільки часто мова не про зразки, а про шафи, ящики і коробки, з різного рівня опрацюванням (див.: [Загороднюк 2022a]). Зокрема, це можуть бути фрагменти скелету, а можуть бути й ящики з серіями кісток із певного розрізу; так само щодо мікромамалій — найбільш значимі матеріали часто вибрані й змонтовані на пластилінові планшети (кістки й зуби), проте є й ящики з породою, «збагаченою» остеологічних матеріалом, який збирали на перспективу⁶.

Отже, динаміка мала місце для всіх типів зразків, проте надійним був облік переважно експозиційних зразків і шкірок, тобто роботи, пов'язаної передусім із таксидермією. Кількість таких зразків неперервно зростала, від 300 екз. у 1930 р. до 5 тис. і більше у 1941 р., перед війною.

Оцінка «5 тис.» не є точною, проте вона важлива для розуміння подальших втрат. Всі наведені О. Мигуліним суми (табл. 1: «1938») напевно стосувалися ЗМАН: 1800 зразків — це явно та сама колекція, яка залишилася від цього дослідника в ЗМАН [Загороднюк 2023], «2500 екз. від Союззаготпушнини» — напевно передані до ЗМАН ним же (він працював на центральній станції Заготхутра у Заворичах [Загороднюк 2024b]), і в такому разі разом із «понад 5000 з колекції ЗМАН» матимемо 9300 екз. Не виключено, що 5584 остеологічних зразків в «червоних» журналах (див. табл.) — це не з «понад 5000», а окрім них. Аналіз розподілу теріологічних зразків зоологічної колекції за декадами (див. рис. 2) дає для довоєнних 1900–1940-х рр. суму 7341 екз., з темпом поповнення 1468 екз. за декаду (це фактично наявні на 2016 рік довоєнні зразки, тому оцінки у 2–3 тис. зразків ссавців у колекціях, що збереглися по війні, виглядають заниженими; певною мірою це можна пояснити недообліком мокрих фондів).

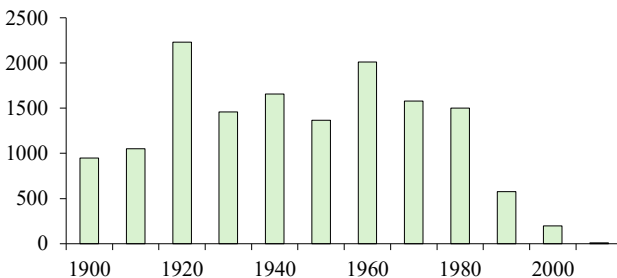

Рис. 2. Розподіл колекцій ссавців у відділі зоології ІНПМ за декадами. Числа означають початок декади (напр., позначка «1900» відповідає періоду «1900–1909»). [за: Загороднюк 2021].

⁶ Це важливий аспект: при опрацюванні певних місцезнаходжень в час виймки зразків такі місцезнаходження стають непридатними для повторного опрацювання. Тому весь потенційно важливий матеріал вибирається про запас, для майбутніх досліджень.

Таблиця 1. Відомості про обсяги теріологічної колекції ЗМАН та його подальших трансформаций аж до сучасності за джерелами різної давнини

Рік	Кількість	Цитата	Джерело
1930	300	«в музейних колекціях налічувалося ... 300 шкурок і таксидермічних скульптур ссавців»	[Писанець 2009b: 8]
1931	> 500	«Колекція шкірок та фігур ссавців складається з понад 500 екземплярів»	Історія НАН України. 1929–1933 [Сохань 1998: 218]
1936	4'000 [гризунів]	«Всього опрацьовано і визначено по Зоомузею УАН 1400 шкірок і спиртових екз. гризунів і 2600 черепів»	[Кризов 1936]
1938	> 5'000	Опрацьовано: 1800 — авторська колекція + 2500 екз. від Союззаготпушнини і понад 5000 з колекції ЗМАН	[Мигулін 1938: 5]
1941	5'584	Журнали обліку остеологічних зразків («червоні»); на 26.06.1941 5584 записи	«червоні» журнали
1941	< 3'000	«Напередодні війни (1941 р.) колекції музею налічували майже 3000 шкурок і опудал ссавців»	[Погребняк <i>et al.</i> 2010: 40]
1951	2'000	«В 1951 р. у фондах і експозиційній частині Зоологічного музею було: шкурок і чучел ссавців 2000»	[Підоплічко & Щербак 1969: 6]
1986	10'000	«у сховищах зібрано бл. 10 тис. звірів»	[Щербак 1986: 3]
1997	13'000	«в фондах Зоологічного зібрано більше 13 тис. екземплярів ссавців»	[Щербак 1997: 3]
2009	20'300	«Станом на 1 січня 2009 р. у фондах та експозиціях музею налічується: ссавців приблизно 20 300 екз.»	[Погребняк <i>et al.</i> 2010: 42]
2016	20'503	база даних "mammalia-NMNH-2016-07-05.mbd" — 20503 записи	БД відділу зоології ННПІМ (05.07.2016)

Отже, повоєнні оцінки показали суттєве зменшення обсягів теріологічних колекцій (див. далі «3.3. Втрати колекцій»): перша повоєнна оцінка (1951) вказана в публікаціях музейників, дала цифру 2'000 шкурок і чучел ссавців для фондів й експозиції ЗМ [Підоплічко & Щербак 1969]. В цьому випадку ясно, що мова не йде про остеологічні зразки, проте ми знаємо, що їх було вивезено восени 1943 р. чимало (див. далі).

Динаміка наповнення не часто ставала предметом аналізу, і фактично були лише три такі спроби — стосовно кажанів фауни України [Загороднюк & Ткач 1986], стосовно мишових гризунів Карпат в музеях Києва, вкл. ННПІМ [Barkaszi 2014], і стосовно змін обсягу колекцій ссавців у ННПІМ протягом всього ХХ ст. [Загороднюк 2021]. Існує специфіка уваги до груп і регіонів. Так, збори кажанів мають дуже виразний пік у 1940-х роках, з подальшим згасан-

ням. Стосовно мишових Карпат явний сплеск стався у 1945–1950 рр., і надалі йшло згасання, що досягло мінімуму на поч. 1970-х рр. [Barkaszi 2014]. Стосовно ссавців в цілому повоєнного піку немає, відносно продуктивними були 1920-ті⁷ та 1960-ті роки, а після 1980-х почалося згасання надходжень, яке після 2000-х фактично стало нульовим (рис. 2).

2.3. Описи окремих частин колекцій

Існують описи окремих серій, накопичених до цього часу. Окрім вже згаданого огляду родини мишових (Muridae) з Карпат (402 зразки) [Barkaszi 2014] докладні аналізи проведено і для інших груп. Так описано збори кажанів (Chiroptera) в порівняльній остеологічній колекції відділу палеонтології (> 750 зразків) [Годлевська 2013], опубліковано огляд колекції сліпаків (Spalacidae) і сліпачків (Ellobiusini) в колекції обох зоологічних відділів ННПМ (305) [Коробченко 2014]. Описано також обсяг колекції мустелових (Mustelidae) (436 екз.). Останніми роками увагу приділено формуванню порівняльних описів колекцій різних музеїв за найбільш важливими в поточних дослідженнях групам. Зокрема, в рамках цього авторського проєкту описано колекцію родини котів (152) [Загороднюк *et al.* 2022] та колекцію чужорідних видів з числа інтродукованих гризунів і хижих (1423 зразків) [Лазарев *et al.* 2025].

І, звісно, важливим етапом стало впорядкування бази даних теріологічної колекції, яка включає 20*503 записів. Наразі база ревізується, і одночасно йде поступова реінвентаризація колекції рецентних ссавців (її веде Є. Улюра). Поточна інвентаризація включає присвоєння зразкам нових номерів (а не звірку старих), що напевно додасть проблем у інтерпретації вже опублікованих даних і каталогів, проте така воля начальства. На жаль, перспектив об'єднання остеологічної колекції, яка опинилася у палеонтологів як порівняльна, з колекціями шкірок у відділі зоології, на сьогодні не існує⁸.

У палеонтологів заведено докладно описувати наявний матеріал у відповідних монографіях, і фактично кожна праця містить детальні описи кількості та якості зразків. Прикладом цього можуть бути монографії В. Топачевського, О. Короткевич, Л. Рековця [напр.: Короткевич 1970; Топачевский & Скорок 1977; Рековец 1994]. Подібні описи матеріалів представлено і в інших монографіях (напр., О. Короткевич). Загалом це характерна особливість всіх праць київської палеотеріологічної школи, яку вони представляють і яку вони розвивали (огляди монографій див: Ковальчук 2013; Загороднюк 2015b).

⁷ Чимала «колекція Браунера» у значній частині записів має позначення не дати, а періоду (напр. є 103 записи з діапазоном «1900–1915» та 359 записів з «1880–1920») [Загороднюк 2021], тому такі записи можуть формувати псевдо-піки на графіках розподілу зразків у часі.

⁸ Понад те, це питання, вкотре підняте автором, восени 2025 р. було піддано жорсткій обструкції і тому відкладене на невизначений час. Негативом, який лякає чиновників, є те, що сумарний обсяг колекції, штучно збільшений нашими попередниками шляхом розділення шкірок і черепів, може суттєво знизитися, що може бути сприйнято як «втрати» колекції. Звісно, збереження такого *status quo* зберігає час і сили, які не будуть витрачені на звірку і об'єднання зразків.

3.3. Втрати колекцій

Історія кожного музею — це не тільки надходження, але й втрати, причин чого є багато — від руйнувань до недбалості, включно з відсутністю контролю за шкодочинними комахами [Загороднюк 2025]. Так, довоєнні оцінки обсяги теріологічної колекції давали число понад 5 тис. зразків, позаяк повоєнна оцінка дала 2 тис. (табл. 1), тобто було втрачено 60 % колекції. Деякі деталі є в «Історії НАНУ» за 1941–1945 рр., де вказано, що «Колекції Музею зоології вивезено до Кракова у Східний інститут [...]» (с. 32). В оперативному звіті Райхскомісара України Е. Коха від 13.11.1943 вказано, що «Колекції доісторичних експонатів передано до Східного інституту в Кракові» [Онищенко 2007: 587]. Напевно, там само зник і трогонтерій (мамут степовий). Обсяг вивезених зоологічних колекцій описували так:

«Німці ... вивезли всі фондові колекції Зоологічного музею. Взято одних наукових шкірок по птахам до 20 000 екземплярів, тисячі примірників по ссавцям. Ці зазначені наукові матеріали містились в 128 спеціальних шафах, які були без спеціальної упаковки відправлені на Познань. [...] Взагалі треба сказати, що вивезено німцями всі фондові колекції Зоологічного музею АН УРСР за винятком спиртових матеріалів.» [Марковський 1943⁹, in: Онищенко 2007: 232].

Часткові колекції мігрували і до ІГН, включно і з типовими зразками, при відселенні цієї установи з будівлі «ВУАН». Чимало колекцій було по різних відділах ІЗАН. Зокрема, в «Теремках» були сотні пробірок з черепами землерийок і гризунів, які автор частково зберіг, але вже після знищення всього з ними пов'язаного (передусім ящиків і каталогів). Такі самі історії були з «мисливськими» звірами, зокрема з копитними і великорозмірними гризунами — сотні зразків також були в «Теремках» [Загороднюк 2025]. Там само «перепоховано» і численні палеонтологічні матеріали у вигляді десятків ящиків, що були під навісами, давно обваленими і засипаними листям.

Жахливими втратами теріологічних колекцій стали невиправдані ревізії «придатності», включно з викиданням під'їдених комахами шкірок та поломаних черепів, переписування етикеток зі знищенням оригіналів, видача зразків без контролю їх повернення (і неповернення), створення або збереження дублікатів номерів на етикетках і в базі даних тощо. На жаль, таких прикладів в історії останнього часу (мова про період з 2000 р.) є дуже багато, і все це у значній частині випадків вже неможливо виправити.

3.4. Каталоги колекцій

Облік колекцій — це кропітка щоденна праця в кожному музеї і одна з фундаментальних задач кожного музею як установи. Звісно, не все і одразу можна каталогізувати через брак фахівців і великі обсяги матеріалу. Напр., неможливо уявити, щоби всі зразки зубів дрібних ссавців з кожного місцезна-

⁹ «Доповідна записка голови Планової комісії АН УРСР проф. П. Т. Марковського про стан інститутів академії після звільнення м. Київ [...]». 8.12.1943 [за: Онищенко 2007: 230–235].

ходження були обліковані; вони не завжди й змонтовані і часом зберігаються в породі. Проте рецентні матеріали, а надто матеріали експозиційні й типові, завжди є пріоритетом і обліковуються [Загороднюк 2022a].

У «зоомузеї» (відділі зоології) ННПМ було створено основний (на картках) каталог колекцій рецентних зразків, який вело не одне покоління дослідників (на пам'яті автора — ключовими «ведучими» були послідовно О. Зиков, Л. Шевченко, Є. Улюра). На основі цього каталогу 1997 р. автором створено електронну базу даних (на основі MS Access)¹⁰, яку активно стали наповнювати з 2000 р. і якою автор користується й дотепер, пропри численні помилки в ній; а цій БД є 20'503 записи (останнє наповнення 13.06.5015). На основі цієї БД видано три паперові каталоги (всі рос.): «Випуск 1. Мишеві (Muridae)» [Шевченко & Золотухина 2002]; «Випуск 2. Комахоїдні (Insectivora), Рукокрилі (Chiroptera), Зайцеподібні (Lagomorpha), Гризуни (Rodentia)» [Шевченко & Золотухина 2005] та «Випуск 3. Хижі Carnivora. Зайцеподібні Lagomorpha (доповнення)» [Шевченко 2007].

Важливим доробком став випуск у 2001 р. каталогу типових зразків в зоологічній колекції ННПМ, що включав і розділ про ссавців [Доценко *et al.* 2001]. У ньому наведено відомості про типові зразки 14 таксонів ссавців, у т.ч. й п'яти описаних автором (частина зі співавт.), чотирьох — О. Мигуліним, трьох — Є. Решетник, двох — П. Свириденком.

Стислий огляд фондових колекцій і каталогів (але також тільки рецентних) представлено Л. Шевченко [2015]. Нею описано поля БД та вказано, що на основі БД опубліковано 15 каталогів щодо безхребетних, риб, птахів і ссавців (вказані вище), а також Каталог типових екземплярів (див. вище). Як справедливо зазначено, такі «каталоги дозволяють скласти загальну картину динаміки чисельності багатьох видів тварин, історію формування фондових колекцій і участь у ній тих чи інших зоологів».

На початку 2010-х років відбувся ще один знаковий прорив: у фондах палеовідділу виявлено значні (порядку 10 тис.) остеологічні колекції дрібних ссавців, що фактично були втраченими. Значна їх частина були відділена від морфологічних матеріалів відділу зоології у 1950–1960-х роках і через кілька разові реінвентаризації рецентних зразків можливості однозначно прив'язати черепні матеріали до тушок є невеликими. Хіроптерологічну колекцію, яка явно була частиною матеріалів для першого випуску «Фауни України» [Абеленцев *et al.* 1956], ревізовано описано Л. Годлевською [2013].

У продовження останньої активності відбулася повна інвентаризація всього масиву зразків мікротаммалій з порівняльної колекції відділу палеонтології. Цю величезну роботу протягом 2019–2021 рр. виконав З. Баркасі, який перепакував кожний зразок, пронумерував і вніс дані в каталожні журнали [Загороднюк 2022c]. Мова про близько 5 тис. зразків — гризунів, комахоїдних,

¹⁰ Перша версія включала опис експозиції з зали «Ссавці» (499 зразків).

кажанів. Всі вони колись були частиною «зоологічної» колекції, проте на потреби палеонтологів остеологічні частини були відокремлені. В колекції є давні зразки з етикетками Зоотомічного музею КДУ та інших зібрань (напр., Українське наукове товариство) [ibid.].

Цінність цієї колекції надзвичайна, оскільки в значній частині випадків саме остеологічні матеріали дають можливість верифікувати визначення. Частина їх вважається втраченою в каталогах «зоомузею». Ще однією цінністю колекції є збережені в архіві палеонтологічного відділу «рожеві» і «червоні» журнали, які містять підсумки інвентаризації і запису нових надходжень остеологічних зразків у 1935–1937 рр. [Загороднюк 2022a]. Останній (п'ятий) з «червоної» серії журналів містить записи до 1941 р. (останній запис — № 5584 від 26.06.1941) і невелику частину більш нових записів за 1945–1968 рр. (№ 5585–6025, n = 441).

3.4. Персоналії

Коло персон, які розглянуто в цьому огляді, важко було обмежити за якимсь критерієм (працювали до війни, загинули під час війни, збирали переважно ссавців тощо). Врешті, первинне коло аналізу визначено за оглядом І. Підоплічка та М. Щербак [Підоплічка & Щербак 1969] вкрай неповне, і не згадано імені дослідників, імена яких записані на багатьох етикетках або неодноразово згадані у публікаціях (напр., А. Аргиропуло, В. Антонович). У той самий час роль деяких персон у формуванні фондів явно перебільшена. Так, значна частина колекцій Браунера, Мигуліна, Шарлеманя або Підоплічки, хоч і значиться як зібрана ними, насправді виявляється, що накопичена і передана ними, а колекторів було багато інших, що з'ясовано стосовно багатьох зразків, проте мали би бути досліджене глибше¹¹.

Через великий обсяг фондів (тільки зразків рецентних ссавців у відділі зоології є понад 20 тис.: табл. 1) всіх колекторів назвати неможливо. Список найбільш знакових включає 26 осіб [Загороднюк 2024a]¹², тому тут опис обмежено двома невеликими переліками, які є ключовими. Про всіх них є відповідні нарисы у довіднику теріологів України [Загороднюк 2022c–d].

1) Відомі й важливі співробітники-зоологи (за абеткою): Василь Абеленцев, Олександр Зиков, Петро Крижов, Іван Підоплічка, Борис Попов, Євдокія Решетник, Микола Шарлемань, Людмила Шевченко.

2) Відомі й важливі колектори-зоологи (за абеткою): Віктор Антонович, Олександр Браунер, Борис Вальх (і Сергій) Вальх, Всеволод Великанів, Михайло Головушкін, Георгій Ізотов, Олексій Мигулін, Сергій Оболенський.

¹¹ Найбільш прикрими були історії з переписуванням етикеток до зразків, зібраних репресованими колегами (В. Великанів, Б. Волянський та ін.) [Загороднюк 2013b]. Деякі з зоологів активно співпрацювали з каральними органами, як-от агент «Пелекан» (М. Шарлемань).

¹² Мова в огляді колекторів йшла про дослідників минулого, проте величезні внески зробили й інші (М. Головушкін [† 20.04.2025], О. Зиков, О. Котляров, Л. Шевченко тощо).

3) стосовно палеотеріологів — треба згадувати всіх поіменно, тут важко виокремити найбільш знакових, кожний з них викладався в експедиціях на повну (список знакових персон останніх 40 років наведено вище: п. 1.3).

Окрім того, важливо відзначити імена тих, ким особливо може пишатися музей: Анатолій Аргиропуло, який став одним із найзнаніших теріологів радянської доби, Валентин Бондаренко — таксидерміст і китобій, що пройшов 30 кругосвіток, Іван Підоплічко — дослідник, який встигав все — і в експедиціях, і в розвитку ідей, і в роботі в енциклопедії, і в створенні музею.

Однією з важливих тем на майбутнє є аналіз не так формальних доробків, як ідей і напрямків досліджень, сформованих і розвинених теріологами музею і близькими до музею колегами. Проте це далеко не завжди корелюватиме з обсягами зібраних чи опрацьованих матеріалів. Така задача є вкрай важливою, оскільки підіймає значимість досліджень з локального на світовий рівень. Прикладом є розвиток ейдології (передусім «проблеми виду»), чим в усьому світі займаються саме природничі музеї [Загороднюк 2019], проте також важливі дослідження мінливості, зоогеографії, біостратиграфії.

Традиційні й нові задачі

В основі роботи з колекціями — можливість аналізу різноманіття [Kohler 2006; Писанець 2009a; Загороднюк *et al.* 2014; Pavlinov 2016]. Попри очевидність цієї істини так думають не всі. Автора за думку про те, що колекції можуть бути підставою для аналізу різноманіття, у грудні 2025 р. на звітній сесії ННПМ дирекція піддала нищівній критиці, і жодний колега не став на захист цього постулату¹³. Звісно, локальні музеї і приватні колекції з невеликими наборами зразків не можуть відображати фактичне різноманіття, проте академічні колекції — це результат вікового накопичення зразків, які є об'єктивними свідченнями існування видів, відмінностей між ними, часток у колекціях і змін часток у часі, годі казати про різноманіття внутрішньовидове — вікових і ставтєвих груп, локальних і географічних популяцій.

Автором розглянуто концепцію ключових значимостей і актуальних напрямків дослідження колекцій в умовах ННПМ. Такими є наступні сім [Загороднюк *et al.* 2014]: 1) аналіз біотичного (видового) різноманіття певного регіону, 2) ревізія систематики на основі вивчення мінливості, 3) порівняння нового матеріалу з еталонними серіями, 4) перевизначення матеріалів попередників за новими критеріями, 5) вивчення історії розвитку зоологічних досліджень регіонів, 6) вивчення змін складу фауни та змін мінливості окремих видів, 7) накопичення матеріалів для вивчення дуже рідкісних видів. Загалом це варто деталізувати в окремій публікації і, понад те, розширити сучасними методами аналізу матеріалу, включно з вивченням 3D-зображень і геометричної морфометрії та аналізом ДНК зі старих зразків.

¹³ Включно з директором ННПМ, автором дисертації по концепції різноманіття.

Прикладом сучасних напрямків досліджень старих зразків стали реконструкції попередніх станів фауни, включно зі змінами ареалів, часток видів, метричних ознак тощо. Такі дослідження є перспективними і при вивченні колекцій ННПМ, прикладів чого багато [Загороднюк 2017]. Ключовими є були й залишаються три напрямки: 1) розвиток морфологічних досліджень і діагностики, 2) ревізія колекцій й аналіз криптичного різноманіття фауни, 3) дослідження вікових змін біоти, включно з ревізією схем біогеографії. Очевидно, що значимість таких даних є високою і не може бути змінена кон'юнктурними мотивами. Всі ці три напрямки на сьогодні успішно розвиваються в ННПМ [напр., Коробченко *et al.* 2018; Lazariev 2024].

Звісно, вкрай важливим є поповнення фондів колекцій. Поки що розвиток йде, в екологічній термінології, за «гетеротрофною сукцесією» — без створення нового, за рахунок накопиченого матеріалу. Звісно, цей запас може жити науковців ще не одне десятиліття, надто при малих сумарних запитах матеріалу, проте має початися і нова ера накопичення матеріалів, включно з новими типами зразків, не лише морфологічними. Це болоча тема в розвитку всіх природничих музеїв, і вона має бути вирішена.

Післямова

Теріологічні колекції та історія їх формування й опрацювання несуть величезний масив важливих даних щодо історії розвитку теріології і музейної справи. І вони є важливим джерелом аналізу біотичного різноманіття.

Динаміка розвитку (по суті згасання) колекцій і досліджень вкрай негативна, що визначається як загальним станом (занепадом) традиційних зоологічних досліджень, так і як відсутністю інтересу дослідників до давніх зразків і відповідних напрямків (морфологічних, таксономічних, фауністичних). Нові напрямки «музейних» досліджень (включно з цифровими каталогами, входженням в GBIF абощо) не настільки актуальні, щоби задавати тон, і є по суті роздачею даних, якими могли би користуватися й самі.

Все це посилюється суттєвим спадом інтересу суспільства до експозицій з виставлених рядами опудал і не найкращим їх станом, що суттєво погіршується відсутністю сучасних таксидермічних і реставраційних майстерень. Досягти того рівня, який до останнього часу був в суміжному Зоологічному музеї КНУ і ще є в Анатомічному музеї НУБіП, на жаль, нереально. Для цього треба мати хоча би фахівців відповідного рівня, яких тепер ніхто не готує, і обладнати лабораторію, а також потужності для збереження первинного матеріалу і стабільні джерела його надходження.

Отже, головна поточна задача академічного музею в теріологічній царині — збереження наявних на сьогодні напрямків і, звісно, збереження й подальша каталогізація зібраних на сьогодні колекцій. У цьому музей має стабільні доробки й певні успіхи, покладені на традиції, і це має стати основою нового етапу його існування як науково-дослідної установи.

Література

- Абеленцев, В. І., І. Г. Підоплічко, Б. М. Попов. 1956. *Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні, кажани*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–448. (Серія: Фауна України; Том 1: Ссавці, вип. 1). URL
- Годлевська, Л. В. 2013. Рецентні рукокрилі в колекції Палеонтологічного музею ННПМ НАН України. *Збірник праць Зоологічного музею*, **44**: 145–157. URL
- Доценко, І. Б., І. В. Загороднюк, Л. Г. Манило и др. 2001. *Каталог типових екземплярів Зоологічного музею ННПМ НАН України*. Випуск 1. Под ред. Е. М. Писанца. Зоол. музей ННПМ НАНУ, Київ, 1–138. ISBN 966-02-1519-3. URL
- Ернст, Ф. (ред.). 1930. *Новий будинок ВУАН*. В кн.: Ернст, Ф. (ред.). *Київ. Провідник*. Комітет святкування 10-ти річного ювілею ВУАН. Київ, 195–206.
- Смелянов, І., І. Загороднюк. 2020. Вадим Топачевський — видатний зоолог та організатор науки (з нагоди 90-річчя від дня народження). *Theriologia Ukrainica*, **19**: 148–156. CrossRef
- Загороднюк, І. В., Ткач, В. В. 1996. Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (*Chiroptera*) на території України. *Доповіді НАН України*, № 5: 136–142. URL
- Загороднюк, І., О. Годлевська. 2008. Давні видання зоологічного профілю в Україні та теріологія на сторінках Збірника праць Зоологічного музею. *Праці Теріологічної Школи*, **9**: 299–307. URL
- Загороднюк, І. 2013. Всеволод Великанів — дослідник фауни України 1920–1930-х років: біографія, колекції, публікації. *Вісник Національного науково-природничого музею*, **11**: 115–134. URL
- Загороднюк, І., І. Смелянов, О. Червоненко. 2014. Зоологічні колекції та музеї як осередки дослідження біорізноманіття. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Зоологічні колекції та музеї*. Національний науково-природничий музей НАН України. Київ, 6–9. URL
- Загороднюк, І. 2015а. Колектори теріологічних колекцій Національного науково-природничого музею НАН України 1930-х років. В кн.: *Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття*: Матеріали Міжнародної конференції. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, Берегове, 299–305. ISBN 978-966-2303-13-1. URL
- Загороднюк, І. 2015b. Видання Українського теріологічного товариства та розвиток часопису «Праці Теріологічної школи». *Праці Теріологічної школи*, **13**: 114–142. CrossRef
- Загороднюк, І. 2017. Зоологічні колекції як джерело інформації про стан і зміни фауни, угруповань, популяцій. *Novitates Theriologicae*, **10**: 183–189. CrossRef
- Загороднюк, І., В. Пархоменко. 2018. Борис Вальх та розвиток зоології й музеології на сході України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **31**: 72–98. CrossRef
- Загороднюк, І. 2019. Концепції виду в біології: розвиток ідей в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, Випуск **46–47**: 7–36. CrossRef
- Загороднюк, І., К. Очеретна. 2019. Зоологічний музей Української академії наук за 100 років: статуси, підпорядкування, керівники. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Природнича музеологія. Випуск 5*. НАН України; Національний науково-природничий музей. Київ, 45–52. URL
- Загороднюк, І. 2021. Ховрахи віїни: історія зоологічних досліджень та колекцій *Spermophilus* в умовах Райхскомісаріату Україна. *Наукові записки Державного природознавчого музею*, **37**: 17–38. CrossRef
- Загороднюк, І. 2022а. Зоологічні музеї та теріологічні колекції в Києві останніх двох століть: історія, цінності, перспективи. *Geo&Bio*, **22**: 37–62. CrossRef
- Загороднюк, І. 2022b. 50 років Українського теріологічного товариства: ключові віхи. *Theriologia Ukrainica*, **23**: 136–156. CrossRef
- Загороднюк, І. (ред.). 2022c. *Теріологія в Україні. Частина 1. 100 визначних дослідників минулого*. УТТ та ННПМ НАН України, Київ, 1–368. (Novitates Theriologicae; Pars 14). CrossRef
- Загороднюк, І. (ред.). 2022d. *Теріологія в Україні. Частина 2. Директорія сучасних теріологів*. УТТ та ННПМ НАН України, Київ, 1–292. (Серія: Novitates Theriologicae; Pars 15). CrossRef
- Загороднюк, І., С. Харчук, С. Улюра, [et al.]. 2022. Колекції котових (*Felidae*) у природничих музеях України та їх значення у поширенні природничих знань. *GEO&BIO*, **23**: 15–52. CrossRef

- Загороднюк, І. 2023. Їжак з Люксембурга: історія одного зразка як свідчення міграції музейних колекцій між Харковом та Києвом у 1930-х роках. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Біологія*, **40**: 4–18. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І. 2024a. Визначні колектори теріологічних колекцій в музеях Києва на тлі історії зоологічних колекцій. *Geo&Bio*, **26**: 183–200. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І. 2024b. Мисливствознавство та мисливські лабораторії в Україні за 100 років: трансформації ідей та інституцій. *Theriologia Ukrainica*, **27**: 146–169. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І. 2025. Зоологічні колекції в періоди революцій, перебудов та воєн: досвід України протягом XX–XXI століть. *Therologia Ukrainica*, **29**: 14–60. [CrossRef](#)
- Караваєв, В. 1926. Короткий нарис розвитку й сучасного стану Зоологічного Музею У.А.Н. *Труди Фізично-Математичного Відділу Укр. АН*, **4** (2): 21–30. (Тематичний випуск: «Збірник праць зоологічного музею; ч. 1»).
- Карамаш, С. 2019. Генерал Білоножка та його колекції мисливських тварин у Національному науково-природничому музеї НАН України. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Природничі музеологія. Випуск 5*. ННПМ НАН України, Київ, 53–55.
- Ковальчук, О. М. 2013. *Викопні хребетні України: бібліографічний покажчик*. Університетська книга, Суми, 1–232. [URL](#)
- Коробченко, М. 2014. Гризуни-землерий (Rodentia, Spalacidae et Ellobiusini) у зоологічних колекціях України. *Збірник праць Зоологічного музею*, **45**: 70–78. [URL](#)
- Коробченко, М. 2016. Євдокія Решетник (1903–1996) — видатна постать в історії академічної зоології та екології в Україні. *Вісник ННПМ*, **14**: 136–146. [CrossRef](#)
- Коробченко, М., І. Загороднюк, Ю. Ільохін. 2018. Поширення сліпака східного (*Spalax microphthalmus*) в Україні за матеріалами зоологічних колекцій. *Geo&Bio*, **16**: 63–75. [CrossRef](#)
- Короткевич, Е. Л. 1970. *Позднеэоценовые олени Северного Причерноморья*. Наукова думка, Київ, 1–196.
- Корзун, О. В. 2019. *Сільськогосподарська дослідна справа в Україні в роки Другої світової війни (1939–1945): монографія*. НААН, ННСГБ. ТОВ «Твори», Вінниця, 1–440. (Серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; Кн. 113). [URL](#)
- Крижов, П. А. 1936. Географічне поширення шкідливих гризунів УСРР. *Збірник праць зоологічного музею*, **16** (1935): 33–91. [URL](#)
- Лазарев, Д., І. Загороднюк, З. Баркасі, [et al.]. 2025. Інтродуковані в Україні гризуни і хижі в колекціях природничих музеїв України. *Geo&Bio*, **27**: 142–168. [CrossRef](#)
- Мазурмович, Б. М. 1972. *Розвиток зоології на Україні*. Вид-во Київського університету, Київ, 1–229.
- Манило, В. В. 1999. Зоологическому музею Национального научно-природоведческого музея НАН Украины — 80 лет. *Вестник зоологии*, **33** (3): 111–113. [URL](#)
- Мигулін, О. О. 1938. *Звірі УРСР (матеріали до фауни)*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–426.
- Маніло, Л. Г., Ю. В. Мовчан. 2019. Історія створення експозиції Зоологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України. *Збірник праць Зоологічного музею*, **50**: 3–15. [URL](#)
- Онищенко, О. С. (ред.). 2007a. *Історія Національної академії наук України (1941–1945). Частина 1. Документи і матеріали*. Упорядн. Л. М. Яременко та ін. НБУВ, Київ, 1–808.
- Підоплічко, І. Г., М. М. Щербак. 1969. П'ятдесят років Зоологічного музею Академії наук Української РСР. *Збірник праць Зоологічного музею*, № 33: 3–10.
- Писанець, Є. М. 2009a. Зоологічні колекції України: значення, сучасний стан і перспективи розвитку. В кн.: *Природничі музеологія. [Том 1]*. Львів, Кам'янець-Подільський, 9–17.
- Писанець, Є. М. (ред.). 2009b. *Зоологічний музей: Путівник*. ННПМ НАНУ, Київ, 1–106.
- Погребняк, С., Є. Писанець, В. Маніло. 2010. Зоологічний музей ім. М. М. Щербака: минуле та сучасне. *Світгляд*, № 4: 36–45. [URL](#)
- Рековец, Л. И. 1994. *Мелкие млекопитающие антропогена юга Восточной Европы*. Наукова думка, Киев, 1–370.

- Рековець, Л. 2022. Спогади про життєвий і творчий шлях академіка Вадима Топачевського. *Theriologia Ukrainica*, **24**: 229–236. [CrossRef](#)
- Сохань, П. С. (ред.). 1998. *Історія Національної академії наук України. 1929–1933. Документи і матеріали*. Упорядники: Т. В. Вересовська [та ін.]. Київ, 1–544.
- Топачевский, В. А., А. Ф. Скорик. 1977. *Грызуны раннетаманской фауны Тилигульского разреза*. Наукова думка, Киев, 1–252.
- Філіпенко, С. 2015. Зразки родини Мустилові (Mustelidae) з України в колекціях зоологічних музеїв України. *В кн.: Природничі музеї: роль в освіті та науці*. Київ, 69–71. [URL](#)
- Шевченко, Л. С., С. И. Золотухина. 2002. *Млекопитающие. Выпуск 1. Мышиные (Muridae)*. Зоомузей ННПМ НАНУ, Киев, 1–217. (Серия: Каталоги коллекций Зоомузея ННПМ НАНУ).
- Шевченко, Л. С., С. И. Золотухина. 2005. *Млекопитающие. Выпуск 2. Насекомоядные (Insectivora), Рукокрылые (Chiroptera), Зайцеобразные (Lagomorpha), Грызуны (Rodentia)*. Зоомузей ННПМ НАНУ, Киев, 1–238. (Серия: Каталоги коллекций Зоомузея ННПМ НАНУ).
- Шевченко, Л. С. 2007. *Млекопитающие. Выпуск 3. Хищные Carnivora. Зайцеобразные Lagomorpha (дополнение)*. ННПМ НАН Украины, Киев, 1–80. (Серия: Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАНУ). <https://goo.gl/pWPIKC>
- Шевченко, Л. С. 2015. Інформація о фондових зоологічних колекціях в Національному научно-природоведчеському музеє НАН України. *В кн.: Загороднюк, І. (ред.). 2015. Природничі музеї: роль в освіті та науці. Ч. 2*. ННПМ НАН України, Київ, 72–73.
- Щербак, Н. Н. (сост.). 1986. *Зоологический музей: путеводитель*. ЦНПМ АН УССР. Наукова думка, Киев, 1–64.
- Щербак, М. М. (укл.). 1997. *Путівник по зоологічному музею*. Програма А ISSEP фонду «Відродження», ННПМ НАН України, Київ, 1–64. ISBN 966-02-0169-9
- Barkaszi, Z. 2014. Murid rodents (Muriformes, Muridae) from Transcarpathia in the collections of Kyiv zoological museums. *Proceedings of the Zoological Museum*, **45**: 79–87. [URL](#)
- Kohler, R. E. 2006. *All Creatures: Naturalists, Collectors, and Biodiversity, 1850–1950*. Princeton University Press, Princeton, 1–380. ISBN 0-691-12539-8. [URL](#)
- Lazariev, D. 2024. Craniology of Nyctereutes procyonoides (Carnivora) based on materials from Ukraine. *Theriologia Ukrainica*, **28**: 55–68. [CrossRef](#)
- Pavlinov, I. Y. 2016. Biodiversity and biocollections: problem of correspondence. *In: Pavlinov, I. Y. (comp.). Aspects of Biodiversity*. Archives of Zoological Museum of Lomonosov State University, **54**: 733–786. [URL](#)

Резюме

ЗАГОРДНЮК, І. Теріологія в Національному природничому музеї України крізь призму його теріологічних колекцій. — Розглянуто історію теріологічних досліджень в ННПМ за останні 100 років, з увагою до формування і опрацювання колекцій. Історія починається з колекції Природничої секції УНТ, які переросли у 1921 р. у колекції Зоомузею ВУАН, який у 1934 р. трансформовано в Зообін і залі через низку «проміжних» інституцій 1939–1998 рр. врешті став частиною ННПМ. Колекція існує в кількох відділах, включно з відділом зоології (основна), палеонтології (випокні та остеологічна колекція сучасних видів), геології (окремі зразки). Наведено відомості про темпи розвитку колекції у часі. Обсяг колекції може бути оцінений у близько 20 тис. сучасних зразків і незліченої (можливо, до 100 тис.) кількості викопних, надто ізольованих зубів дрібних ссавців. Наведено стислі відомості про ключових дослідників і обговорено перспективи розвитку колекції.